
ОБРАЗОВАНИЕ – ДЕМОГРАФИЯ ИЛИ ДЕМОГРАФИЯ – ОБРАЗОВАНИЕ

проф. дн Борислав Борисов

Университет за национално и световно стопанство

доц. д-р Маруся Любчева

Черноморски институт

Резюме. Учени, политици и медии наричат демографската ситуация у нас проблем, криза и дори катастрофа. Статистиката очертава нерадостна картина и още по-лоша перспектива. Но въпреки това демографските проблеми не са изведени като приоритет на отговорните национални институции, така както това е направено с пълноправното влизане на страната ни в Шенгенското пространство или в Евроразоната. Забележими резултати от откъслечните мерки за подобряване на демографската картина няма и причината за това е, че не се разбира взаимната зависимост между демографията и другите социални системи, най-важната от които е образователната. В доклада се обосновава тезата, че трябва да се погледне отвъд статистиката за да се разкрият истинските причини за демографския срив и се изтъква взаимната обусловеност между образование и демография. Представят се резултати от проведено емпирично изследване сред ученици от различни училища и градове, в т.ч. в средно общообразователно училище, профилирана математическа гимназия, профилирана езикова гимназия и професионално училище, с цел да се проучат субективните нагласи на младите хора за собственото им развитие, мненията им за съществуващата демографска ситуация и склонността им да търсят реализация в чужбина.

Ключови думи: образование; демография; криза.

JEL: J11; A20.

Въведение

За проблемите на демографията у нас се говори отдавна. Обсъжданията се водят на различни нива, Министерството на труда и социалната политика изработва различни стратегии и планове, отделни институции се включват с идеи за преодоляване на демографската криза, Националният статистически институт публикува стряскащи данни и прогнози, медиите от време на време също повдигат въпроса, но независимо от всичко това констатациите са категорични – населението намалява със сериозни темпове, обезлюдяването засяга все повече райони, застаряването на населението е устойчив процес. В периода

между двете последни преброявания населението на страната е намаляло с 844 781 души, или с 11,5%. Безпристрастно статистиката констатира основните демографски характеристики - количествени показатели за население, разпределение по територии, разпределение по пол, ниво на образование, ниво на икономическо развитие и др., без да търси релациите между тях и други процеси в обществото, които също имат отношение към демографията. Доколкото данните на НСИ са диференцирани и се разглеждат отделно и независимо, необходимо е да се направят интегрирани анализи, за да разкрие общата картина, да изведат на преден план причините и да потърсят общи решения. Интегрираната аналитичната картина има други измерения и позволява да се създават корелационни зависимости между различните системи – социална, образователна, икономическа, чрез които се откриват причините за съответствията и несъответствията.

Друг тип изследвания и проучвания, целенасочено провеждани в определени таргет групи, също биха помогнали да се изясни ситуацията и се изведат проблемните зони на демографията. Много автори посвещават научни изследвания на демографията, търсейки обяснение на обичайните фактори – застаряване на населението, ниска раждаемост, миграция, но малко от тях отиват под повърхността и търсят отговорите в политиките на неdireктно свързаните с демографията системи, а още по-малко провеждат теренни проучвания, които отиват отвъд статистически установените зависимости (Черкезова, 2018); (Будинов, 2019); (Бърдаров, 2018).

В теоретично обяснителен план негативните демографски тенденции в страната се свързват с настъпилия втори демографски преход в развитието на европейската популация, характеризиращ се с намаляване на раждаемостта и на смъртността, стареене на населението, промени в ценностите по отношение на децата и семейството, разпадане на семейни и родови традиции и т.н. У нас върху тези процеси отрицателно въздействие оказаха настъпилите в края на миналия век политически и стопански промени в страната – преразпределение на собствеността, спад на икономическите показатели в резултат на реструктурирането и стагнация на пазара на труда, обществената и духовната депресия и т.н. Всички тези обстоятелства пораждат голяма вълна от емиграционни процеси, които се отразиха силно негативно върху демографското развитие на страната. Промените в демографската картина оказват въздействие върху осъществяването на всички икономически, социални и духовни дейности и особено при тяхната териториална организация. От своя страна, възникналите „функционални географски единици“ променят демографските и икономическите

структури на населението в техните центрове и прилежащите към тях територии (Европейска комисия, 2022).

1. Демографията отвъд статистиката - връзки и зависимости

Обикновено, разсъждавайки се върху установените статистическите данни на НСИ, проблемите на демографията се свързват с раждаемостта, застаряването на населението, социалните неравенства и се правят аналогии с фактите в други страни, за да се докаже, че процесите в България не се различават от европейската средна статистика. Дълбоките причини за демографските проблеми остават там, където се намират, без да бъдат изведени на повърхността. А големите системи, свързани с причините за демографските проблеми са образователната, свързана с подготовката на човешките ресурси и социалната, свързана с реализацията на човешките ресурси чрез пазара на труда. Най-често когато се обсъжда образованието като фактор на демографските проблеми, то това се изчерпва до брой хора с определено ниво на образование по региони, брой хора с основно, средно или висше образование. А ако се обсъжда социалният аспект на демографията, то се свежда до брой безработни и разпределението им по региони.

Статистиката генерира данни за брой или процент от нещо, но тя няма функцията да търси причините за числата. Тъй като политиката управлява процесите, ще се опитаме да обясним защо трябва да отидем отвъд бройките и да се обърнем към процесите, които ги генерират.

Ако се съгласим, че човешките ресурси са основен фактор за устойчивото развитие със своя потенциал – знанията и уменията, както и разпределението им по територии, възраст, пол, образование и т.н., то е от изключителна важност да разгледаме **връзката „образование – демография“** и да определим нейната роля като важен фактор за преодоляване на демографските проблеми. Инвестирането в хората и тяхното развитие е от съществено значение за постигането на устойчиво развитие в глобален мащаб. Ако формално определям трите основни стълба на устойчивото развитие – икономически, социален и екологичен, то е ясно, че във всеки един от тях хората със своето образование играят определяща роля. От участието на човешкия фактор, а не само от разпределението му в различните икономически зони, от неговото ситуиране на пазара на труда, се определя развитието на всички останали системи. Ето защо важно въздействие върху демографските проблеми имат регионалните политики, от които до голяма степен зависи разпределението на човешките ресурси по територията на страната, в т.ч. политиките по здравеопазване, отговорни за поддържането на устойчивост в това разпределение. С други думи, териториалното разпределение на човешките ресурси зависи от механизмите на

взаимодействие между системите. Доколкото от образованието започва подготовката на хората за активно трудоотдаване, то се поставя в основата на това разпределение, респ. в оформянето на първичната демографска картина. Образованието е важен фактор, който дава знания, умения и възможности за личен и професионален растеж и има дълготрайно въздействие върху средата и обществото като цяло.

Понякога казваме, че всичко започва с образование и в това има голяма доза истина, защото образованието е възпитание, предоставяне на знания, формиране на умения, възможност за личностно развитие и самоусъвършенстване, възможност за професионална реализация, разширяване на мирогледа. Припомнянето на тези факти е необходимо, защото всеки един от тях има отношение към демографските проблеми, които се явяват предизвикателство на днешния ден по отношение на развитието на регионите, неравенствата от различно естество, националната идентичност и самочувствие, националното присъствие в европейски и международен контекст, демократичността в отношенията и разпределението на доходите, проблемите на възпроизводството, застаряващото население, миграцията и др.

Релациите са доста сложни, но взаимовръзките трябва да бъдат изведени на повърхността, за да се намерят същностните, а не формалните зависимости. Ето някои от най-съществените **взаимозависимости**:

1. Образование и устойчиво развитие. Образованието играе важна роля в насърчаването на устойчивото развитие, в което демографията е важен аспект. Чрез образованието е възможно преодоляването на бедността, намаляването на неравенствата, подобряване на здравеопазването и околната среда, намаляването на миграционните процеси, изграждане на мотивирано поведение и нагласи на младите хора и повишаване на активността им в обществените процеси. Устойчиво развитие без устойчиво присъствие на човешките ресурси е невъзможно, т.е. образованието като основен фактор на развитието се явява и фактор на демографията.
2. Достъп до образование и миграция. Образованието има сериозно влияние върху миграционните процеси. Хората, които са образовани и притежават специализирани умения, имат по-голяма възможност да търсят и намират работа и образование в други по-развити региони или държави. Това може да доведе до промени в демографската структура на различни региони и държави. От друга страна, неравнопоставеността на образованието като качество, достъпност и перспектива също е предпоставка за миграция и възникване на демографско изкривяване в регионален и в национален аспект. Тази

взаимна обусловеност е изключително важна, когато се търсят причините и решенията на демографските проблеми.

3. Качество на образованието, икономически растеж и регионална кохезия. Високото качество на образованието и достъпът до образователни възможности са свързани с по-високи нива на икономически растеж и развитие на обществото. Това може да доведе до повишаване на жизнения стандарт, намаляване на смъртността, повишаване на продължителността на живота и подобряване на демографската картина. Обратно, ниско качество на образование предизвиква търсене на по-добри алтернативи, регионите, които не поддържат качествено образование или още по-лошо, където се закриват училища, постепенно обезлюдяват и дори изпадат от демографските статистики. Най-големият процент на изселени жители от икономическите райони у нас се отбелязва в най-слабо развитите от тях – за Северозападния район това са 2%, а за Северен централен район – 1,87%, за разлика от най-силно развитите Югозападен район с изселени 1,34% и Южен централен с 1,48%.
4. Ниво на образование и раждаемост. В среда с по-високо образование граждани се проявява тенденция на безсемееност, води до по-късно влизане в брака, по-голям контрол върху репродуктивните решения и по-ниска желаност за големи семейства. Това може да доведе до намаляване на раждаемостта и балансиране на демографската структура, но ако то се свърже с други процеси, ако образованието изпълни своите възпитателни функции и изгради или доизгради отново ценностна ориентация, свързана с обществените процеси и проблеми, то би било възможно намаляване на този натиск върху демографията.
5. Образование, заетост и престъпност. Според изследване на Български хелзински комитет слабостите в сферата на образованието обуславят и стимулират криминалната активност на подрастващите. Липсата на образование продължава да е криминогенен фактор, а слабостите в системата са непосещаването на училище, липсата на достатъчно стимули за смислено прекарване на свободното време. Проблем са и консуматорските нагласи ред част от децата, липсата на чувство за отговорност, нарастващата агресивност, склонността към саморазправа, нарушаването на обществения ред (Български хелзински комитет, 2024). Тези изводи се потвърждават от анализа в Стратегията за превенция на престъпността 2021-2030 г., в която се казва: „Съществен криминогенен фактор е липсата или ниското ниво на образование. Делът на неграмотните лица (над 55%), извършители на конвенционални престъпления, устойчиво нараства. С начално

образование са около 11%, с основно – около 13%, със средно около 17%, с висше образование са под 2%. Около 5% от престъпленията са извършени от учащи. Факт е, че в условията на безработица лицата без образование или с ниска степен на такова понасят неблагоприятните последици от невъзможността да бъдат трудово ангажирани, поради което са изложени на особено висок криминогенен риск (Министерски съвет, 2024).

6. Образование, изкуствен интелект и мобилност. Въпрос на време е високоскоростен интернет за покрие цялата страна. А пред развитието на изкуствения интелект практически няма ограничения. И сега чатбот интегриран с изкуствен интелект (AI) дава възможност не само за бърз достъп до всякаква информация, но и за нейната обработка. В този смисъл, компютрите, интернетът и изкуствения интелект могат да заменят частично функциите на учителя, свеждащи се до предоставяне на знания под формата на готова информация. Което пък изисква преосмисляне на функциите на учителя и училището. Още Айнщайн е прозрял, че „образованието не е научаване на факти, а по-скоро обучение на ума да мисли“. Но все пак е важно за какво мисли – дали да създава обществени блага или бомби, например. Така че ролята на образованието е незаменима, тъй като освен, че дава знания, то възпитава, изгражда умения и подпомага личностното развитие и възможностите за самоусъвършенстване на обучаемите. Връзката с демографските процеси тук се състои в предположението, че развитието на информационно-комуникационните технологии и изкуствения интелект ще намали мобилността на хората, които вместо да пътуват до доставчика на дадена услуга, може да я получи директно в къщи. Това е необратим процес, който ще има силни отражения както върху демографските процеси, така и върху образователната система и изисква специално внимание, изследвания и анализи.

2. Неразривната връзка между образование и демография – мнението на засегнатата страна

Разбирането на взаимната зависимост между образованието и демографията е от ключово значение за преодоляване на проблемите. То трябва да се проявява преди всичко на държавно и институционално ниво, където се определят стратегиите, плановите и мерките за въздействие. Трябва да се следва не само официалната статистика на преброяването, а да именно тези съотношения, които цитирахме по-горе. Статистиката показва фактите, не процесите, а процесите се изследват с конкретни анализи и проучвания на средата. Необходими са проучвания за отношението и разбирането на младите хора относно протичащите

обществени процеси, в т.ч. демографските, за нагласата им да работят след средно или след висше образование, за предпочитанията и професионалната им ориентация и за желанието им за миграция към икономически по-силни региони или задържане в по-слабо развити или други страни; за въздействието на откриването и закриването на образователни структури върху демографското състояние и др.

Ако в някои обсъждания се говори за връзка между образование и демография, то тя се търси в посока влияние на демографията върху образованието – налице е проблем с обезлюдяването и образованието е търпи негативите от него. Логиката е следната – няма достатъчно деца, това води до невъзможност да се организира качествено образование на децата на място, следва понижаване на качеството поради необходимост от формиране на малобройни или смесени паралелки и в крайна сметка се стига до закриване на училища, т.е. демографските проблеми, свързани с намаляване на населението и обезлюдяване на някои региони влияе отрицателно върху образованието.

Взаимодействието на образованието и демографията би следвало да се разглежда и в обратния ракурс – влияние на образованието върху демографията. Според нас, проблемът трябва да се разглежда и от другата страна – има училище, има живот, има население, има вероятност да се организират работни места в зависимост от региона и характера на заетостта. Както бе казано по-горе, връзката „Достъп до образование и миграция“ или „Качество на образованието – икономически растеж“ са важните фактори, които определят демографията и трябва да се проследяват и да се търсят модели за промяна. В последните години у нас бяха закрити много училища, което затрудни достъпът на деца от тези населени места до образование, т.е. не се гарантира равен достъп, но със закриване на училищата постепенно се закриват и населените места. Липсата на равен достъп до образование води до ранното напускане на училище, а по-нататък и до тотално negliжиране на образованието. Резултатът е намаляване на населението в определени градове и населени места, отлив на млади хора след основно образование към по-големите градове, където в последствие намират и своята професионална реализация.

Важен е фактът, че подрастващите в образователна възраст осъзнават проблемите, разбират, че тяхното поведение формира част от проблемите на демографията. За да установим какви са конкретните им нагласи, направихме изследване сред ученици от различни училища и различни градове, в т.ч. в средно общообразователно училище, профилирана математическа гимназия, профилирана езикова гимназия, професионално училище, организирано с помощта на РУО на МОН Бургас. Целта на нашето изследване бе да установим именно

субективните нагласи, мнението на засегнатата страна, а не правим статистика. По тази причина и въпросите в анкетата бяха насочени към това какво си мислят младите хора не само за собственото си развитие, но и за общата ситуация и атмосфера, как се формира тяхното отношение към различните процеси, повлияно от средата, от родителите, от училището, от медиите, които понякога могат го преориентират в съответствие с всичките тези влияния. Това е важно, тъй като младите хора със своето поведение могат да генерират или могат да спомогнат за преодоляване на демографските проблеми.

От отговорите на първия въпрос, за дали младите хора смятат, че тяхното поведение има отношение към демографските проблеми, се вижда, че преобладават положителните отговори, което означава, че младите хора разбират, че тяхното поведение по отношение на избора на образование и професионално развитие до голяма степен се формира от състоянието на демографската среда (Фигура 1).

Фигура 1. Отговори на въпроса „Съгласни ли сте с тезата, че поведението на младите хора е тясно свързано с демографските проблеми?“

Наличието на училище в населеното място задържа жителите му, те намират професионална реализация на това място и миграцията намалява. Обикновено това са млади семейства, които се задържат в регионите си и разпределението на населението придобива по-равномерен характер. Образованите млади хора са сериозен икономически и социален ресурс, който се влива в трудовия пазар на

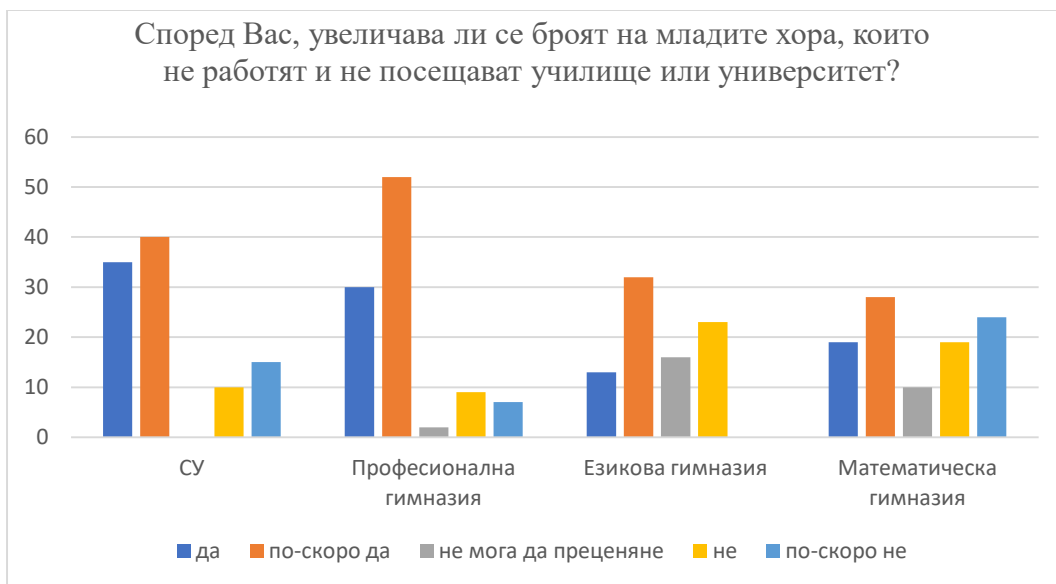
региона, повишава неговата ефективност и води до икономически растеж. При добра местна и регионална политика училищата се превръщат в центрове за местно и регионално развитие. Постигнатото образователно ниво е променлива, също толкова важна, колкото възрастта и пола, по отношение на променящия се брой на населението и структурите и връзките му с устойчивото развитие. Повишеното образователно ниво провокира инвестиции и допълнително развитие, което от своя страна осигурява пълноценно оползотворяване и на други (освен човешките) ресурси в региона. Наличието на образовани млади хора подобрява средата за развитие на предприемачество, вкл. в земеделието и това е от съществено значение особено за крайните региони, т.н. периферия. Резултатът е намаляване на бедността, на маргинализацията, на обезлюдяването. За съжаление, през периода 2000-2017 година у нас поради демографски проблеми и недостиг на ученици, бяха закрити над 1081 училища (Виж Фигура 2.)

Фигура 2. Брой на закритите училища по области за периода 2000–2017 година

Източник: <https://fakti.bg/bulgaria/328263-za-17-g-u-nas-sa-zakriti-nad-1000-uchilishta>

Тревожен елемент в процесите на обществено развитие е фактът, че нараства тенденцията за увеличаване броя на млади хора, които не посещават училище или университет и не работят (Фигура 3). Този факт отсъства от официалните статистики, но той се усеща в обществото.

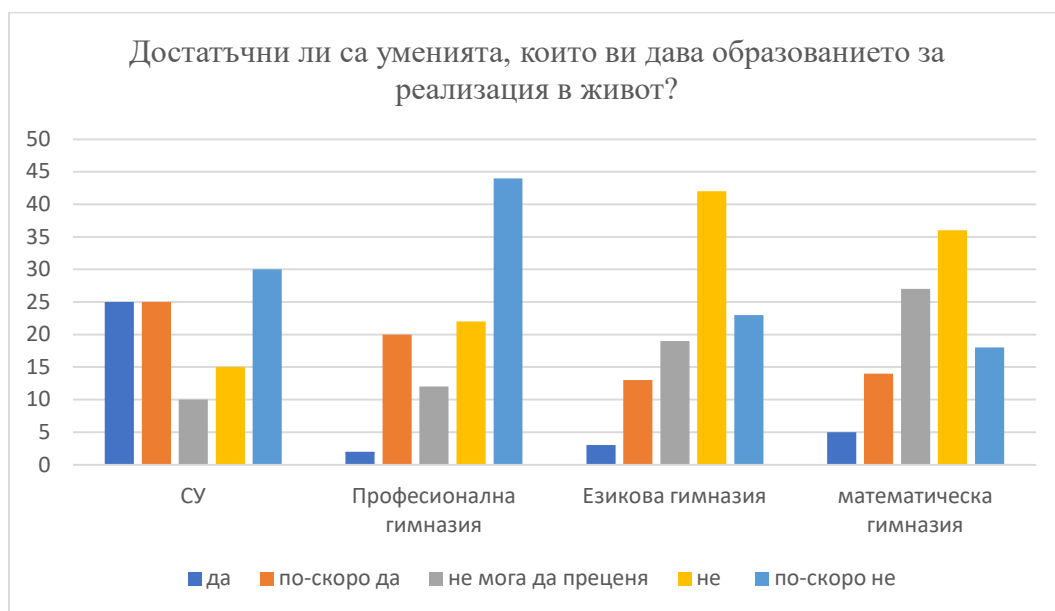

Фигура 3. Отговори на въпроса „Според Вас, увеличава ли се броят на младите хора, които не работят и не посещават училище или университет?“

Усещането на младите хора за причините за отказ от образование до голяма степен се формира от тяхната среда, ясна професионална ориентация и възможности за работа в съответния регион. Едно друго проучване, направено по Програма „Еразъм“ – Project “Entrepreneurship through Efficient Management (ETEM)” 2019-2-BG01-KA205-062722 показва, че 25% от младите са пасивни (Varna University of Management, Varna and Fundacija Instytut europejski, Warsaw, 2022). Не търсят работа още по време на образованието си, защото пазарът на труда е свит, а работодателите не предлагат големи възможности, но също и поради личната си леност, отчужденост, предпочитат да се оплакват, вместо да са активни и гъвкави. Някои са напуснали училище по различни причини и не искат да се завърнат. Тези изводи са валидни за 29% от извадката, но не и за всички, както твърдят някои нихилисти. Представителите на тази категория младежи споделят с болка, че се справят само ако получават помощ, разчитат на нечия благотворителност, примирили са се, че не могат сами да се решават проблемите си. Сред тях има 3-4%, които са се обезверили, психически са се отказали да се борят за по-достоеен живот, не полагат лично усилие, те казват „не виждам как ще се справя“? Като се има предвид, че образованието като цяло подготвя всеки индивид за включване в живота след навършване на съответната възраст и формира бъдещия участник в обществения живот на държавата, то отказът от образование води до формиране на социално неангажирани,

незаинтересовани хора, формира група, паразитираща върху резултатите от труда на останалата част от населението. Този процес заслужава специално изследване, защото има риск от маргинализиране и то на определена млада прослойка от обществото, което е загуба на национален капитал.

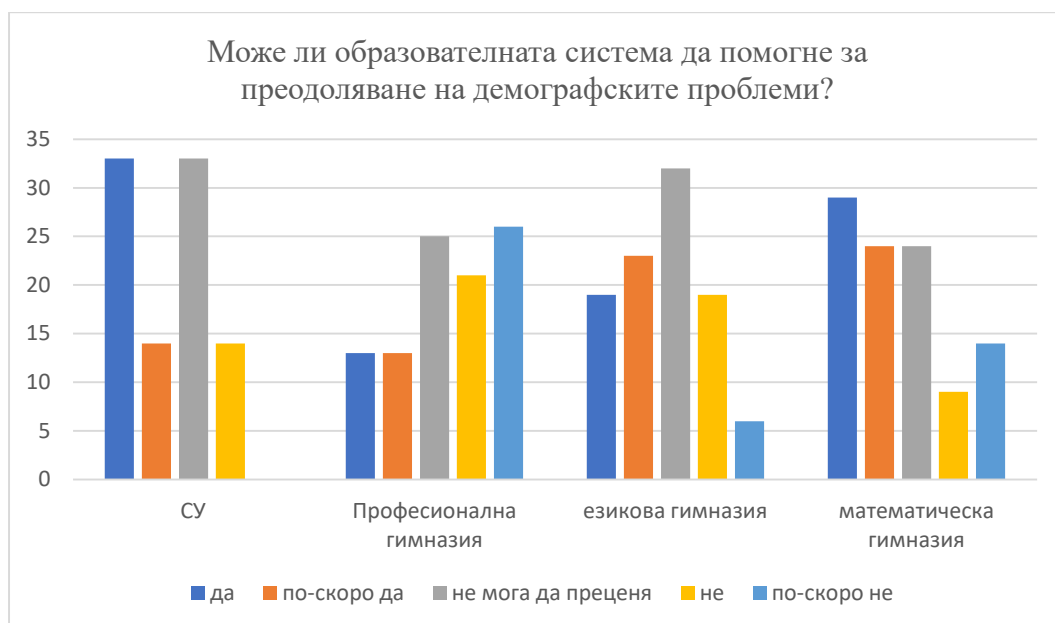
Има елементи вътре в самата система на образованието, които имат сериозна връзка с демографските процеси и това е качеството на образование, нивото на знанията и уменията, с които излизат възпитаниците от системата на образование. Недостатъчните знания и умения, несъответствието с изискванията на пазара на труда, недостигът на практическата подготовка за реализация на пазара на труда са фактори, които индиректно влияят върху демографските процеси. Отговорите на анкетирания на въпроса „Достатъчни ли са уменията, които образованието дава за успешна реализация?“ са представени на Фигура 4. Вижда се, че най-малка степен на увереност, че изградените в обучението умения са достатъчни за успешна реализация имат учениците от професионалните гимназии и езиковите гимназии, което може да се обясни с по-високите им очаквания.

Фигура 4. Отговори на въпроса „Достатъчни ли са уменията, които ви дава образованието за реализация в живота?“

Увереността на младите хора, че по време на своето обучение ще придобият необходимите им знания и умения за професионална реализация определя и разбирането им, че образованието играе

определена роля в демографските процеси и развитието на техните населени места. Това личи и от отговорите, представени на следващата фигура.

Фигура 5. Отговори на въпроса „Може ли образователната система да помогне за преодоляване на демографските проблеми?“

Образованието играе съществена роля при миграционните процеси. От една страна, това е вътрешната миграция от по-малки населени места и градове към по-големи, поради изтъкнати по-горе причини – липса на училище, ниско качество на образованието. От друга страна, от качеството на предоставяното образование зависи желанието на много млади хора да го продължат в чужбина. Както при останалите отговори, така и тук има разлика в мнението на учениците. Най-сериозно желание за обучение в чужбина показват ученици от езикови гимназии. Безспорно знанието на езика е определящ фактор, но се налага и мнението, че някои елементи от работата в училище, свързани с формиране на национални ценности, самочувствие и принадлежност не са толкова силни за да мотивират учениците да остават да се обучават в България. Някои от причините, които учениците изтъкват като мотиви за своите решения да се обучават в чужбина са ниско заплащане в България, липса на подходящи работни места, несъответствие между квалификацията и изискванията на бизнеса, корупция, организационни проблеми. Става дума за необходимото синхронизиране между бизнеса и завършили образованието си младежи – като насрещни представи за

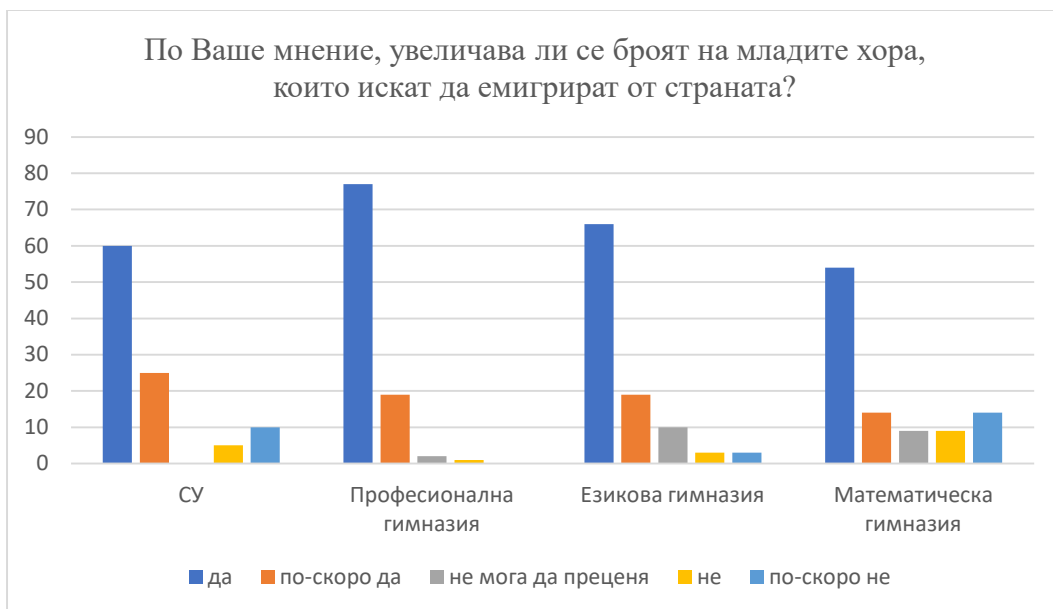
нещата, като ценностен профил и като оценки за наличните практически възможности за инициативност и творчество, за бизнес иновации и предприемачество. Става дума за синхрона или разминаването между субективни нагласи и обективно предоставените възможности на младите да получат съответно обучение и знания, практическа подготовка и умения, вкл. по ключови компетентности. Безспорно това са образователни проблеми, свързани с недобрия синхрон между бизнеса и училищата, с нарушената връзка на образователната система с пазара на труда, който не може да осигури подходящи за съответните квалификации работни места.

Отношението на младите хора към миграцията на техни връстници за продължаване на образованието си в чужбина, също трябва да се вземе под внимание. Тук разбира се намесват не само образователни проблеми, но и социални, регионални и други елементи. Намесва се естествено и средата, която формира една част от нагласите, в т.ч. какво слушаме по радиото и гледаме по телевизията, рекламите за доходна работа в чужбина, примерите за преуспели в странство наши сънародници, разказите на завърнали се гастарбайтери и др.

Таблица 1. Отговори на въпроса „Вашето предпочитание за продължаване на образованието или реализация след завършване на средно образование“ (в проценти)

	Специализирано училище	Професионална гимназия	Математическа гимназия	Езикова гимназия
В България	93,6	92,1	69,5	48,4
В чужбина	6,4	7,8	30,5	51,6

Като цяло, всички групи анкетирани смятат, че броят на младите хора, които искат да емигрират от страната се увеличава (Фигура 6).

Фигура 6. Отговори на въпроса „Увеличава ли се броят на младите хора, които искат да емигрират от страната?“

Направеното изследване сред младежи в образователна възраст дава информация за това как те мислят за проблемите на образованието и връзката им с демографската криза, желанието за миграция, възможностите им за професионална реализация у нас и икономическото развитие на техните региони. Както при всички взаимодействия така и при отношението „образование – демография“ има както положителни, така и отрицателни въздействия на едната система върху другата. Повисокото ниво на образование, което е цел на всяка нация и народ, може да предизвика миграция към големите градове и съсредоточаване на населението в тях, което води до обедняване на населението в крайните региони и липса на инвестиции в тях. Други неблагоприятни ефекти могат да бъдат намаляване броя на малките фирми и малките земеделски стопанства, което изкривява пазара на труда, както и намаляване на раждаемостта (Германова, 2022); (Христова, 2017). Но отчитайки тези опасности, образованието трябва да се разглежда като средство, което може да формира нагласи, които да намалят този натиск и да балансират демографията. За тази цел обаче, управлението на образованието трябва да отчита всички тези фактори и взаимовръзки, а да разглежда самостоятелно демографските проблеми и образованието като две независими и необвързани системи. От важно значение е да се изследват задълбочено ролите на образователната система за подготовка на човешките ресурси, необходими за развитието на страната и отделните региони, за устойчиво икономическо развитие и стабилна демография, за

преодоляване на регионалните неравенства и за формиране на иновационния потенциал на страната.

Заклучение

Разглежданата в този материал тема поражда повече въпроси относно демографската криза и ролята на образованието, отколкото дава отговори и това е нормално. Така както педиатърът пита родителите на проблемното дете дали то задава въпроси и по този начин се ориентира в неговата адекватност, така и ние за да сме адекватни на съществуващата ситуация задаваме въпроси, най-важните от които са:

- Не трябва ли решаването на демографските проблеми да се превърнат в приоритет на държавните органи, на правителството и парламента и на политическите партии, наред с пълноправното влизане в Шенген и в Евронзоната?
- Не трябва ли да се изработи нов модел за формиране на делегираните бюджети на училищата и критериите за финансиране на държавните ВУ, в които качествените компоненти да има по-голяма тежест от количествените, а количествените да не се свеждат само до брой ученици/студенти?
- Може ли да се предложи нов начин на студентско кредитиране при който студентите да се чувстват икономически обвързани да започнат работа у нас?
- Не трябва ли целевата функция на образователната система да се преориентира от предаване на знания в изграждане на умения за самостоятелен достъп до знания, тяхното интерпретиране и използване?
- Как образователната система ще отговори на предизвикателствата на изкуствения интелект и как това ще се отрази на демографските процеси?
- Може ли да преди приемането на какъвто и да било стратегически документ за развитие предварително и задължително да се изисква оценка на въздействието върху демографската среда, така както такава оценка се изисква за въздействието върху околната среда?

Убедени сме, че отговорите на тези въпроси не са по силите на един автор или дори колектив, на тях трябва да отговори обществото чрез своите институции, политическа система и органи на изпълнителната власт.

ЛИТЕРАТУРА

VARNA UNIVERSITY OF MANAGEMENT, VARNA AND FUNDACIJA INSTYTUT EUROPEISKI, WARSAW. (2022). *Entrepreneurship through Efficient Management (ETEM)*. Project by the Erasmus+ Programme. Leantick Ltd., Sofia.

БУДИНОВ, Б. (2019). *Формиране на демографското поведение на населението на Р България в условията на преход и криза. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“*. София: СУ "Св. Кл. Охридски".

БЪЛГАРСКИ ХЕЛЗИНСКИ КОМИТЕТ. (11 февруари 2024 г.). *Лошото образование, алкохолът и безработицата са част от факторите за престъпността*. Извлечено от <https://www.bghelsinki.org/bg/>: <https://www.bghelsinki.org/bg/news/loshoto-obrazovanie-alkoholt-i-bezraboticata-sa-chast-ot-faktorite-za-prestpnostta>.

БЪРДАРОВ, Г. и Н. ИЛИЕВА (2018). *Хоризонт 2030, Демографски тенденции в България*. София: Фондация „Фридрих Еберт“.

ГЕРМАНОВА, Т. (18 01 2022 г.). *Образованието – ключът към изхода от демографската катастрофа*. Извлечено от <https://www.economic.bg/bg/>: <https://www.economic.bg/bg/a/view/obrazovaniето-kluchyt-kym-izhoda-ot-demografskata-katastrofa>

ЕВРОПЕЙСКА КОМИСИЯ. (2022). *Градовете и техните функционални градски райони в България*. София: Европейска комисия.

МИНИСТЕРСКИ СЪВЕТ. (11 март 2024 г.). *Стратегия за превенция на престъпността 2021-2030*. Извлечено от <https://www.strategy.bg/>: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1556>

ХРИСТОВА, А. (11 09 2017 г.). *Демография на необразованите*. Извлечено от <https://www.investor.bg/>: <https://www.investor.bg/a/128-drugi/246434-demografiya-NA-NEOBRAZOVANITE>.

ЧЕРКЕЗОВА, С. (2018). *Демографски процеси и остаряване на населението - някои изводи за политиките за дългосрочна грижа*. София: ИИНЧ, БАН.

REFERENCES

VARNA UNIVERSITY OF MANAGEMENT, VARNA AND FUNDACIJA INSTYTUT EUROPEISKI, WARSAW. (2022). *Entrepreneurship through Efficient Management (ETEM)*. Project by the Erasmus+ Programme. Leantick Ltd., Sofia.

BUDINOV, B. (2019). *Formirane na demografskoto povedenie na naselenieto na R Balgariya v usloviyata na prehod i kriza. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „Doktor“*. Sofiya: SU "Sv. Kl. Ohridski".

BALGARSKI HELZINKSKI KOMITET. (11 fevruari 2024 г.). *Loshoto obrazovanie, alkoholat i bezrobotitsata sa chast ot faktorite za prestapnostta*. Izvlecheno ot <https://www.bghelsinki.org/bg/>: <https://www.bghelsinki.org/bg/news/loshoto-obrazovanie-alkoholt-i-bezraboticata-sa-chast-ot-faktorite-za-prestpnostta>.

BARDAROV, G. i N. ILIEVA (2018). *Horizont 2030, Demografski tendentsii v Balgariya*. Sofiya: Fondatsiya „Fridrih Ebert“.

GERMANOVA, T. (18 01 2022 г.). *Obrazovaniето – klyuchat kam izhoda ot demografskata katastrofa*. Izvlecheno ot <https://www.economic.bg/bg/>: <https://www.economic.bg/bg/a/view/obrazovaniето-kluchyt-kym-izhoda-ot-demografskata-katastrofa>

EVROPEYSKA KOMISIYA. (2022). Gradovete i tehните funkcionalni gradski rayoni v Bulgariya,. Sofiya: Evropeyska komisiya.

MINISTERSKI SAVET. (11 mart 2024 r.). Strategiya za preventsiya na prestapnostta 2021-2030. Izvlecheno ot <https://www.strategy.bg/>: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1556>

HRISTOVA, A. (11 09 2017 r.). Demografiya na neobrazovanite. Izvlecheno ot <https://www.investor.bg/>: <https://www.investor.bg/a/128-drugi/246434-demografiya-NA-NEOBRAZOVANITE>.

CHERKEZOVA, S. (2018). Demografski protsesi i ostaryavane na naselenieto - nyakoi izvodi za politikite za dalgosrochna grizha. Sofiya: IINCH, BAN.

EDUCATION – DEMOGRAPHY OR DEMOGRAPHY – EDUCATION

Abstract. Scientists, politicians and media call the demographic situation in our country a problem, a crisis and even a catastrophe. The statistics paint a bleak picture and an even worse outlook. But despite this, demographic problems have not been brought up as a priority of the responsible national institutions, as it was done with the full entry of our country into the Schengen area or the Eurozone. There are no noticeable results from the piecemeal measures to improve the demographic picture, and the reason for this is that the mutual dependence between demography and other social systems, the most important of which is educational, is not understood. The report argues that one must look beyond statistics to uncover the real causes of the demographic collapse and highlights the interdependence between education and demographics. The results of an empirical study conducted among students from different schools and cities are presented, including in a secondary general education school, a profiled mathematical high school, a profiled language high school and a vocational school, with the aim of studying the subjective attitudes of young people about their own development, their opinions about the existing demographic situation and their tendency to seek realization abroad.

Keywords: education; demographics; crisis.

JEL: J11; A20

Prof. Borislav Borissov, ScD

ORCID: 0000-0002-0350-7929

University of National and World Economy,

Sofia, Bulgaria

E-mail: b.borissov@unwe.bg

Assoc. Prof. Marusya Lyubcheva, PhD

ORCID: 0000-0002-1354-8134

Black Sea Institute

Burgas, Bulgaria

E-mail: milyubcheff@gmail.com